

Vermes Katalin

A Másik genealógiai perspektívája

„A genealógiát olyan vállalkozásként foghatjuk fel, amely egy adott szituációból kitörési pontokat keres, s ezt a szituáció történeti eredetének felkutatása, a saját egzisztenciafeltételek tudatosítása és újragondolása, új értelmek létrehozása révén próbálja megvalósítani. Véleményem szerint nem túlzás azt állítanunk, hogy a genealógia végső soron az ember cselekvőképességének újraalkotásáról szól.”¹

Schwendtner Tibor 2011-ben megjelent, az *Eljövendő múlt. Genealógia Nietzschénél, Husserlnél és Heideggernél* című könyvében szabadságelvű genealógiákat rekonstruál, s e szerzők szövegeinek tükrében vizsgálja a történelmi értelem újraalkotásának gondolatát. „A genealógia feladata tipikusan válságszituációban kerül előtérbe”² – írja a gondolatmenet vége felé, s ez a válság elsősorban értelemválság: „a fennálló értelmek mély elbizonytalanodása, az orientációs szerepük elvesztése jellemzi azt a tipikus történeti szituációt, amelyben a genealógiai gondolkodásmód előtérbe kerül”. Mikor „az értelemvesztés következtében veszélybe kerül az egzisztencia integritása, cselekvőképessége”, a genealógiai kutatás a gondolkodó emberek számára úgyszólván elkerülhetetlenné válik. Azt hiszem, ma is elmondhatjuk, hogy a genealógiai kérdésfeltevés megújítására alkalmas időköt élünk; a válság változatos jelenségei motiválhatnak minket, hogy felmérjük értelemadó forrásaink állapotát, s szabaddá tegyünk új forrásokat, melyekből merítve cselekvőképességünk megújulhat.

Ebben az írásban – támaszkodva és reflektálva a Schwendtner által megfogalmazott szempontokra – egy olyan gondolkodó felvetéseit körvonalazom, aki sok tekintetben szembement a Nietzsche, Husserl és Heidegger által megalkotott heroikus genealógiákkal, hozzájuk képest jelentős pozícióváltást képviselt, ugyanakkor nem adta fel a filozófiai gondolkodás történelemértelmező felelősségének gondolatát. Emmanuel Lévinas a 20. század közepének, második felének történelmi és szellemi légkörében, a második világháború és a holokauszt sokkjaira válaszképpen maga is újragondolta

---

¹ SCHWENDTNER Tibor, *Eljövendő múlt. Genealógia Nietzschénél, Husserlnél és Heideggernél*, Bp., L'Harmattan, 2011, 107. Rövidítve: EM.

² *Uo.*, 115

a filozofáláshoz vezető alaptapasztalatokat. Célja nem az volt, hogy jelentést adjon az értelemmel összeegyeztethetetlen és értelmet pusztító történelmi eseményeknek, hanem hogy felvesse a filozofálás más irányának lehetőségét: egy olyan új típusú alaptapasztalatot vázolt fel, amely túlmutat a létértelem monologikus és egologikus keresésén, ugyanakkor elkerüli a posztmodern túlfeszített relativizmusát.

A genealógia fogalma

A genealógia fogalmát Nietzsche emelte be a filozófiai gondolkodásba: a morál nietzschei genealógiája Schwendtner értelmezésében nemcsak új filozófiai módszert, de „a filozofálás új módját” is megalkotta, amely „egyidejűleg jelent alternatívát a hagyományos üdvtörténeti jellegű történelemfilozófiával és a ’nagy történetet’ elutasító ’posztmodern’ felfogással szemben”.³

Emmanuel Lévinas a *Teljesség és Végtelen. Tanulmány a külsőről* című könyvét a Nietzsche által felvetett genealógiai probléma újrafogalmazásával nyitotta meg: „Könnyen egyetérthetünk abban, hogy igen fontos tudni, vajon nem vagyunk-e a morál áldozatai.”⁴ Lévinas egész életművét áthatotta a fenti kérdés, s annak ellenére, hogy Nietzsche neve sokkal ritkábban szerepel írásaiban, mint más filozófusoké – például Husserlé vagy Heideggeré –, a lévinasi filozófia új irányvételét úgy is lehetséges értelmezni, mint a morál genealógiájának továbbgondolását.⁵ Szövegeiben valószínűleg ugyanabból az okból hivatkozik keveset Nietzschére, mint Franz Rosenzweigra: „túlságosan is jelen van ahhoz, hogy idézze”.⁶ S habár legfőbb törekvése az volt, hogy a filozófiai beszélgetés etikai származását felmutassa, egyetértett Nietzschével a képmutató, eredetiségét veszítő morális eszmék leleplezésének és lebontásának szükségességében. Nietzschéhez hasonlóan Lévinas is azt gondolta, hogy az uralkodó, objektív rendképzésre törekvő morál s egyáltalán az általánosító rendképző eszmékbe és narratívákba vetett történelmi hit, vagyis a nyugati filozófiát uraló teljesség (*totalité*) igénye a morál áldozataivá tesz minket. „Az egyének olyan erők hordozóivá alacsonyodnak le, amelyek tudtukon kívül irányítják őket.”⁷ Minden egyes jelen egyedisége áldozatul esik egy olyan jövőendő perspektívának, amely a jelen objektív

³ *Uo.*, 8.

⁴ LÉVINAS, Emmanuel, *Totalité et Infini. Essai sur l'extériorité*. Martinus Nijhoff, La Haye, 1961. Magyarul: *Teljesség és végtelen Tanulmány a külsőről*. Ford. TARNAY László, Pécs, Jelenkor, 1999, 5. A továbbiakban rövidítve: *TV*.

⁵ LLEWELYN, John, *Emmanuel Levinas. The genealogy of ethics*. London and New York, Routledge, 1995.

⁶ LÉVINAS, *TV* 11

⁷ *Uo.*, 6.

értelmét kutatja. E totalizáló-objektíváló tendencia akadályát képezi pozicionált és esetleges személyes tapasztalás alakot öltésének, saját szituációink felvállalásának, lehetőségeink megértésének és a hiteles cselekvésnek.

Schwendtner Tibor *Eljövendő múlt* című könyvében Nietzsche, Husserl és Heidegger genealógiájának felvázolása nyomán javaslatot tett a történeti önmegértés fenomenológiai megközelítésmódjára, egy olyan új típusú genealógiára, amely alternatívát kínál a hagyományos történetfilozófiai narratívákkal, illetve a posztmodern relativizmussal szemben.⁸ Az alábbiakban – a teljesség igénye nélkül – felvázolom azokat a szempontokat, amelyek Schwendtner 2011-es könyve szerint a genealógiai kutatás lényegét alkotják, majd röviden reflektálok arra, hogy miképp lehetne ezekhez képest elhelyezni a lévinasi gondolkodás genealógiai/antigenealógiai küzdelmeit. Amellett szeretnék érvelni, hogy a Schwendtner által megfogalmazott szempontok lényegében Lévinas filozófiájára is illenek: a filozofálás, a történeti gondolkodás másféle módját építette fel, mint a hagyományos üdvtörténetek,⁹ mint Nietzsche, mint a Nietzsche-re támaszkodó Foucault vagy más posztmodern szerzők. Ugyanakkor alternatívát kínál a modern hagyományt meghatározó szubjektumfilozófiákkal – így a nietzschei, husserli és heideggeri gondolkodással szemben is.

A genealógiai kutatás értelme

Schwendtner Tibor szerint a genealógiai kutatás *célja a történelmi önmegismerés*: nem teoretikus, inkább gyakorlati jellegű, többnyire válsághelyzetben felbukkanó „jövőre irányuló *aktivista megközelítésmód*, amely az aktuálisan fennálló, az együttélést és a világertelmezést meghatározó normatív rend fellazítására irányul: a jövőben cselekvés új előfeltételeit e normatív rend történeti eredetének feltárása révén próbálja kialakítani”.¹⁰ A genealógia ugyanakkor olyan *eredeti események feltárásához kötődik*, amelyek reflexiója és értelmezése nélkül nem lehetséges a jelen szituáció megértése és a történelmi önmegértés; az önmegértés fenomenológiája genealógiai elemeket hordoz. *Az eredet – korrelatív fenomén* – ahhoz a történeti apriorihoz kötődik, amely a jelen szituációját meghatározza. Ugyanakkor az egzisztenciához képest nem külső adottság, hanem megélt és megértett valóság. „Ahogy a gondolkodó ember a kora cselekvésterét, lehetőségeit próbálja felderíteni, úgy ütközik bele saját létezésének lehetőségfeltételeibe,

⁸ SCHWENDTNER, *EM*, 109.

⁹ Lévinas filozófiája tartalmaz vallási utalásokat, s egyes értelmezők túlonúlul kegyesnek, vagy teológiaiinak tartják gondolkodását. Pedig kevés olyan kortárs filozófus van, aki hozzá hasonló élességgel bírálta volna a teológiai gondolkodás reflektálatlan előfeltevéseit, csakúgy, mint a filozófiai gondolkodás vizsgálatlan evidenciáit. Ő maga rendszeresen kijelentette, hogy nem teológus, hanem filozófus, aki megpróbálja filozófiai eszközökkel magyarázni és megítélni saját örökségét, helyzetét és hitét.

¹⁰ SCHWENDTNER, *EM*, a könyv hátoldalának szövege.

melyek, *ameddig nem sajátítja el őket*, korlátokként jelentkeznek.”¹¹ Az eredeti eseményekhez kötődő *alaptapasztalatok fenomenológiai elemzése* jelenti a kiindulópontját egy-egy új filozófiai gondolkozási irány kidolgozásának, korábban lezajlott szellemi döntések megújításának; de aktuális alaptapasztalataink szembekerülhetnek az egykor volt alaptapasztalatokkal. A genealógiai vállalkozások általában azért hátrálnak, hogy nagy ugrásra legyenek képesek.¹² A genealógiai elemzés lehetővé teszi azt a perspektívaváltást, új értelemadást, amely által a régi döntésekhez szabadabban viszonyulhatunk, *s újra döntéshelyzetbe kerülhetünk*. A genealógiai kutatás számára *nincs eleve adott kitüntetett pozíció*, hanem a mozgás, a keresés révén történik meg a saját szituáció és az ahhoz tartozó kezdet azonosítása, elsajátítása. E *relativizmus azonban nem abszolút*, a keresésnek van iránya, s képződik önmagán túlmutató értelme.¹³ A Schwendtnner által rekonstruált genealógia *egyértelműen szabadságelvű*.¹⁴ Célja kifejezetten az, hogy *az egzisztencia cselekvőképességét kiszabadítsa a korlátai közül*. Lényegében „kiássa azokat a dimenziókat, ahol a tulajdonképpeni küzdelmet le kell folytatni”, ahol lehetségessé válik *az értelem újratereemtése*.¹⁵ Véleményem szerint e genealógiai szempontok majd mindegyike igaz a lévinasi történelemértelmezésre is, miközben Lévinas bizonyos értelemben túl is lép a szubjektum szabadságát kiindulópontnak tekintő genealógiákon. Nem tünteti el a szubjektumot történelemértelmezéséből, de a szubjektív tapasztalást, a szabadságot és személyes felelősséget új történelmi perspektívába helyezi.

A jelent meghatározó eredet: teljességigény és háború

Lévinas szerint a második világháborút követő időszakban kiemelt történelmi pillanat érkezett el a filozófiai gondolkodás számára: láthatóvá vált a nyugati filozófiai logoszban új és új formákban alakot öltő teljességigény-immanens háborús logikája. „A létnek a háborúban megmutatkozó arca a nyugati filozófiát uraló teljesség /totalitét/ fogalmában rögzül”.¹⁶ E belátásra támaszkodva a *filozófiának elkerülhetetlenül szembe kell néznie saját eredeti döntéseivel, saját eredetével*, s meg kell vizsgálnia önnön történelmi felelősségét. A *Teljesség és végtelen* felütéseként megfogalmazott gondolat kettős genealógiai feladatot tűzött ki Lévinas elé: egyrészt tetten kell érni azokat a filozófiai döntéseket, amelyek a filozófiának úgymond „totalitárius” irányt adtak, másrészt ki

¹¹ *Uo.*, 111, kiemelés tőlem.

¹² *Uo.*, 103. és NIETZSCHE, F., *A morál genealógiájához*. Ford. Vásárhelyi Szabó László, Comitatus, Veszprém, 1998. 138

¹³ SCHWENDTNER, *EM*, 112.

¹⁴ *Uo.* 113.

¹⁵ *Uo.* 112–113.

¹⁶ LÉVINAS *TV*. 6.

kell jelölni és fenomenológiai eszközökkel le kell írni azt az alaptapasztalatot, amelyből kiindulva a gondolkodás új irányt vehet.

„Nincs szükség Hérakleitosz homályos töredékeire, hogy bizonyítsuk: a lét háborúként tárulkozik fel a filozófiai gondolat számára; a háború nem egyszerűen, mint a legnyilvánvalóbb tény hat rá, hanem mint a való nyilvánvalósága és igazsága. A háborúban a valóság porrá zúzza az őt elleplező szavakat és képeket, hogy a maga meztelenségében és keménységében mutatkozzék meg.”¹⁷ A filozófia, legalábbis ahogyan Nyugaton a görögök óta gyakorolják, aktív szerepet játszott a valóság háborús értelmezésében azáltal, hogy saját fogalmi kereteivel támogatta azt: a „teljesség igényével” lépett fel a részleges, töredezett emberi tapasztalással szemben. A teljesség igényével fellépő ontológiai eredetkeresés – akár a Jó ideájához, akár a Teremtő Természethez, akár a Világsszellemhez, Transzcendentális Szubjektivitáshoz vagy az önnön létértelmét eltökélten feltáró Daseinhoz érkezik meg, a létet olyan átfogó értelemmel igyekszik megragadni, amely kizárja a külsőséget, a Mást mint olyat. „A nyugati filozófia leggyakrabban ontológia volt: a Mást egy középső és semleges terminus révén visszavezette az Ugyanazra, mely a lét felfogásának biztosítéka volt”.¹⁸ Azonban a minden lehetséges értelemre igényt tartó, önnön negativitását „elsajátító”, megszüntetve megőrző logosz a háború realitásának racionalizációjává válhat, legitimálva a rend, az igazság, a tudomány, a vallás, a sorsközösség, az állam vagy egyéb totalitás nevében elkövetett erőszakot. A létértelem teljességére törekvő alaphelyzetben „a háború a tiszta lét tiszta tapasztalataként áll elő”.¹⁹

S valóban, a háborús létélmény elválaszthatatlannak tűnik attól a végső bátorságtól, amellyel a mindenkori filozófus szembenéz önnön határaival, elsősorban saját halálával. A filozófus a halállal szemben is képes kicsikarni léte értelmét: legalábbis képes megalkotni azt értelmet, amely felülírja vagy felizzítja önnön végességét. E heroikus perspektíva kiszakít a mindennapi társas helyzetekből, a másoknak való kitettségéből, a fecsegés, a látszatok fogságából, lehántja magáról a morális előítéletek kötelékeit, nevetségessé teszi és felfüggeszti a morált, míg el nem jut a „kemény valóságig” – mikor mintegy „lángra kapnak az illúzió drapériái”.²⁰ Azonban a saját halállal szembeszegezett kiteljesedő értelemként artikulálódó filozófia könnyen elfeledkezik a logosz eredetét képező társas alaphelyzetről, a beszélgetésről.

A Lévinas számára oly meghatározó nietzschei genealógiát is áthatotta a harci logika. Nietzsche kifejezetten idealizálta a harcos attitűdöt a morált kisajátító aszkéta attitűddel szemben – ahogy azt Schwendtner Tibor érzékletesen kifejti könyvében. A harcos képes

---

¹⁷TV.5.

¹⁸TV.26.

¹⁹TV.5.

²⁰TV.5.

az önigenlésre: nemes lelkű, bátor, becsületes, s „minden neheztlés nélkül ontja ki ellen-ségei belét”.²¹ Pozitív önigenlése abban az egyszerűségben gyökerezik, hogy értékelőként „egészen egyszerűen önmagát teszi meg mércének”.²² A harcosnál differenciáltabb az aszketikus pap figurája, aki képes különbséget kell tenni vágyai és cselekedetei között. Az aszketikus értékelési mód egyszerre jelent gazdagodást és degradálódást: „egyfelől az emberi létezés elmélyülését, új dimenziókkal való gazdagodását jelenti, másfelől azonban az ember végzetes megbetegedését is magával hozza”.²³ Már nem teheti meg önmagát közvetlen mércének, eredeti önigenlésre nem képes, ezért a tehetetlenség és bosszúvágy ellenérzéseit szervezi meg új értékelési móddá. Felmagasztosítja az áldozatiságot, de eközben belülről aknázza alá a harcos életigenlést. Lényegi motivációit illetően persze az aszketikus szubjektumot is a hatalom akarása mozgósítja, de míg a harcos spontán módon, egyenesen ö, addig az aszketikus szubjektum leplezettebben, romlottabban fejezi ki akarátát. Az aszketikus ideálban gyökeredzik a modernítésra oly jellemző, indifferens, választani képes szubjektum ideálja, amely azonban a szublimált önbecsapás elemeit hordozza, amennyiben a gyengeséget, a gyávaságot és ellenérzést szabadságként értelmezi.²⁴

Nietzsche szerint a jövő filozófiájának el kellene jutnia egy bátrabb, öncsalásoktól mentes *intellektuális becsületességig*, hogy túllépve a szókratikus és a keresztény morali-táshoz kötött lelkiismereten, a filozófus végre öncsalás és neheztlés nélkül sajátítsa el történelmét. Az intellektuális lelkiismeret mélyebben fekszik, mint a morális lelkiismeret, s ez teszi lehetővé, hogy „az ember történelmét egészében véve *saját történeteként* is át tudja élni, [...] a múlt minden szellemi előkelőségének örököseként is, minden régi nemes legnemesebbjeként, ugyanakkor egy új nemesség első tagjaként, akihez hasonlót még senki sem látott”.²⁵ Schwendtner értelmezése szerint e nemesebb filozófiai szemlélet a harcos attitűd bátorságát integrálja az aszketikus, papi értékelési mód reflektáltságával és bensőségességével. „Nietzsche olyan filozófiai erényt választott magának vezérfonalul, amely *mutatis mutandis illeszkedik* a harcos erényeihez. Az intellektuális lelkiismeret erénye azonban persze nem naiv, közvetítetlen erény, mint a harcosok egyenessége és bátorsága, hanem már reflektál a papi értékelési módok közvettségére, elmélyültségére, bensőségességére [...] Nietzsche [...] a csatát éppen azon a küzdőtéren szeretné megívni, melyet a *ressentiment* és a papi értékelési mód hozott létre: a bensőségesség világában”.²⁶

²¹ SCHWENDTNER, *EM*, 34.

²² *Uo.*, 34.

²³ *Uo.*, 34.

²⁴ NIETZSCHE, Friedrich, *A morál genealógiájához*. Ford. Vásárhelyi Szabó László, Comitatus, Veszprém, 1998, 19.

²⁵ NIETZSCHE, Friedrich, *A vidám tudomány*. Ford. Romhányi Török Gábor, Holnap, Bp., 1997, 243.

²⁶ SCHWENDTNER, *EM*, 36.

Azonban a nietzschei intellektuális lelkiismeret egyszerre bátor és bensőséges világa nem csak egy intellektuális szintváltás, de *amor fati* is egyben, az egész történelem minden realitásának elfogadása és szeretete kapcsolódik hozzá. Azt is jelenti, hogy *saját történetemként kell szeretnem és akarnom* az egész történelmet, akár ugyanannak örök visszatérését is. De vajon akarhatjuk-e, szerethetjük-e saját történetünként az egész történetet, beleértve mások értelmetlen szenvedéseit s a velük szemben elkövetett kegyetlenségeket?

Túl a háborús totalitáson – a cselekvőképesség helyreállítása

A lévinasi genealógia egy pontig követi Nietzsche-t: túl kíván lépni jó- és rosszhiszemű, idealizáló/devalváló megkülönböztetésén, túl akar jutni a történelmet megváltó teodícea lehetetlen reményén. Ugyanakkor túl akar jutni azon az igényen is, hogy isteni/arisztokratikus tekintetként maga akarja megteremteni és legitimálni a történelem értelmét. A valódi filozófiai válasz a történelmi léptékű ressentiment-re, öncsalásra és létfeledésre nem az erő, az önigenlés, nem a háborús alaptapasztalat integrálása a lelkiismeret bensőségébe. Lévinas visszafordította a nietzschei logikát, de nem azért, hogy visszatérjen a szókratikus vagy keresztény aszketikus szubjektumhoz, hanem hogy túllendüljön mindkét mintán. Egyszerre kívánt túllendülni az autenticitást háborúként aposztrofáló létélményen, de a harci készítményt bensőségesen elfojtó, becsatornázó, szublimáló aszkézisen, békeharcon is. Értelmezése szerint *az általánosuló ressentiment s az utolsó embert kitermelő korrupt rendszer nem pusztán a háborút elfojtó aszkézis, hanem éppenséggel a háborús morál végterméke*. Egy olyan értelemvesztés következménye, ahol az igaz bedarálja a jót, az ontológia felemészti, alkalmazási területté alacsonyítja le az etikát. A háborús logikában a létet átható erőszak eredetiségének gondolata olyan logoszként tételeződik, amelyen nem lehetséges kívül kerülni. „Az erőszak azonban nem annyira a megsebzésben és a megsemmisítésben, hanem a személyek folytonosságának megszakításában áll, abban, hogy olyan szerepekbe kényszerülnek, amelyben már nem ismernek magukra: hogy nem csupán elkötelezettségeiket, hanem tulajdon lényegüket kényszerülnek elárulni. Olyan cselekedeteket kell végbe vinniük, amelyek megszüntetik a valódi cselekvés lehetőségét.”²⁷ A háborús létélmény integrálása valójában ellehetetleníti a filozófia szabadságát. „Miként a modern háború, minden háború olyan fegyverekkel zajlik, amelyek felhasználóik ellen fordulnak. Olyan rendet vezet be, amelytől senki nem tarthatja távol magát. Ennélfogva semmi sem lehet külsődleges e renchez képest.”²⁸ Az erőszak az értelem feladására kényszerít, s a háborús logosz

²⁷ LÉVINAS, *TV*, 5.

²⁸ *Uo.*, 5.

egzisztenciális becsületessége egyre inkább az értelemvesztés miatti kétségbeesés kifejeződésévé válik. Az „ez van, ezt kell szeretni” hétköznapi normája nemcsak a realitás elfogadására tanít, hanem a szubjektív értelem feladására, a totalitárius logosz szeretetére is: a szubjektivitás védelme helyett annak felszámolásához vezet. A *Teljesség és végtelen* e harci mintával szemben „a szubjektivitás védelmét nyújtja, de a szubjektivitást nem azon a szinten ragadja meg, ahol tisztán egoista értelemben tiltakozik a teljességgel szemben, nem is a halállal szemben érzett szorongásában, hanem akként, mint ami a végtelen ideájában van megalapozva”.²⁹ A végtelen metafizikai fogalma arra az eredeti tapasztalatra vonatkozik, amely túlcsoportul saját fogalmaink lehetőségein, külső minden ontológiai teljességhez képest. Miután a háborús élményvilágból táplálkozó logosz, a háborún alapuló birodalmak békéje „az elidegenedett lényeknek nem adja vissza elvesztett önzonosságukat”, ehhez egy „eredendő és eredetibb viszonyra van szükség”.³⁰

A totalitást megtörő alaptapasztalat

Lévinas úgy vélte, hogy a történelemhez való viszonyt egy fenomenológiai úton megközelíthető, de a fenomenológia határait szétfeszítő alaptapasztalatra támaszkodva lehet megújítani: „a teljesség tapasztalatából kiindulva visszakanyarodhatunk egy olyan helyzethez, amelyben a teljesség széttörik, miközben e helyzet magának a teljességnek a feltétele. Egy efféle helyzet a külsődlegesség, vagy a transzcendencia felvillanása a másik arcában.”³¹ A szubjektivitás nem tűnik el, de többé nem önmaga kezdete, nem pusztán önvonatkozás, hanem megszólított, más által megprovokált, válaszoló szubjektivitás. Lévinas a Másikkal való találkozást tekinti értelemadó alaptapasztalatnak, s e találkozás elsődlegességéből vezeti le az etika elsődlegességét.³² E találkozás olyan kiemelt fenomén, amely szembesít eredeti érintettségemmel, megszólítottasággal, ugyanakkor önmagammal mint értelemadásra, válaszra képes szubjektummal. Egyszerre nyilvánítja meg a másik redukálhatatlan közelségét és feloldhatatlan távolságát. E tapasztalat lényege nem a tagadás, a másik közelsége nem pusztán egy sokk, kétségbevonás, amely saját énemet negálja, hanem érintettség, gyöngédség, amit a közelség közvetlenül kivált. Az önérzékeléshez, saját énhez kapcsolódó libidó vagy annak sérülése kétségkívül ebből az eredeti idegentapasztalattól táplálkozik. Így van ez genetikusan, pszichológiai értelemben: a másik megtartó közelsége nélkül nem maradnánk életben, nem válnánk beszélni és gondolkodni képes lényekké. De így van ez fenomenológiai

²⁹ *Uo.*, 9.

³⁰ *Uo.*, 6.

³¹ LÉVINAS, *TV*, 8.

³² A Másik nagybetűvel a felülírhatatlan alaptapasztalatra vonatkozik Lévinasnál. Könyvében egyébként nem mindig következetes a kisbetű és nagybetű használatát illetően.

értelemben is: a másik arca, közelsége olyan feleletigényt támaszt velünk szemben, amely eredendőbb tapasztalat, mint a szubjektív értelemadás képessége, eredendőbb, mint saját szabadságunk, amellyel eldöntjük, hogy fogadjuk vagy tagadjuk e feleletigényt. A másik feleletigényére válaszolva artikulálódik saját énünk. A másik igénye lehet sok, lehet kevés, kiválthat elhatárolódást, ellenségességet, de a másik másságában megjelenő elemi feleletigény eredetiségét a gyilkosság sem képes eltörölni. A *logosz*, a gondolkodás és a nyelv logikája leválaszthatatlan a másikkal való közelségi viszonyban körvonalazódó transzcendenciáról s a vele való beszélgetésről. „A transzcendenciát azért kell az etikai viszonyoknak kifejezni, mert az etika lényege transzcendáló intenciójában van, és sohasem noézis-noéma szerkezetű...”³³ A közelségi viszonyban körvonalazódó eredeti transzcendencia a nyelv eredete.

Lévinasra nagy hatást gyakorolt Heidegger filozófiája, azonban számtalanszor elhatárolódott a másokkal-való-együttlét heideggeri értelmezésétől, amely szerinte elfeledi a Más által való *eredeti* érintettségét. Heideggernél a másokkal-való-együttlét (Mitsein) „csak egyetlen momentuma a világban-való-létnek, nincs központi jelentősége. [...] a Mit csak afféle szomszédosságot jelent, nem az idegen arc fogadását, inkább *Zusammensein*, sőt, talán *zusammen-marschieren*” – nyilatkozott egy interjúban³⁴. Heideggerrel vitatkozva azt állítja, hogy a filozófiai gondolkodást megtermékenyítő igazi transzcendencia és traumatikus idegenség nem a saját halál, hanem a másik idegensége. A saját halállal szembenézni Lévinas szerint is kikerülhetetlen lépés. De amikor a saját halállommal vagyok szemközt, még mindig valami olyan misztikummal szembesülök, ami nem ad jelet, nem beszél hozzám. Így lényegében csak önmagam semmijét látom, tehát nem a teljesen idegent. A másikkal való szembenézés eseménye viszont valóban megrendíti saját világomat, idegen arcként tekint rám, az én „végemet”, határomat jelzi, s feleletet igényel tőlem. A transzcendenssel való igazi ütközés, a valódi nárcisztikus sebesülés itt zajlik, a sajátot megrendítő transzcendens értelem itt születik. A másik tekintetének való kitétség az a radikális transzcendencia, amitől igazán menekülni szoktunk – akár a halálba is.

A végességgel való szembenézés Lévinas értelmezésében nem csak az önmagammal szemben való hősies őszinteséghez vezet el. Azt is jelenti, hogy rájövök, még van némi időm önmagammal szemben a Más akarni, így a halállal szemben értelemre lelni. Nemcsak én magam vagyok véges és sérülékeny, de a rám pillantó tekintet is kifejezi a másik beláthatatlan sebezhetőségét. A másik halálának eltörölhetetlensége megmutatkozik a tekintetében. Most kell válaszolnom neki, amíg megszólít, amíg rám van bízva végessége. Az etikai szubjektum nem maga a kezdet, hanem válaszlehetőség.

³³ LÉVINAS, *TV*, 12.

³⁴ LÉVINAS, Emmanuel, Philosophy, justice, and love. In: *Entre nous: On thinking-of-the-other* Trans M. B. Smith & B. Harshav, 103–121. New York: Columbia University Press, 1983/1998, 116.

Saját szabadságom a megszólított, válaszképes lény szabadsága, hordozója a másik esetlegességének, sebezhetőségének. Saját ittlétem nem eredeti, hiszen a másik megszólítása után artikulálódik saját „itt”-ként. Csak ha megkérdezik tőlem: *hol vagy?*, akkor tudok így válaszolni: *itt vagyok!* A másikkal való eredeti, adekvát viszony nem monológ, nem abban áll, hogy én gondolkodok vagy beszélek róla, hanem hogy *hozzá beszélek* vagy *neki válaszolok*. Ez a megszólítotttságban, eredeti beszélgetésben alakot öltő etikai alaphelyzet megelőzi a logosz bármely harmadik személyű általánosságát, a létező létének bármely, mégoly autentikus értelmezését. A szubjektivitásunk gyökerénél megmutatkozó részponzív alaphelyzet akkor is fennáll, ha a másik már csak hiányával van jelen, ha már végképp rám van bízva végessége – az etikai szubjektum ilyenkor a meg nem jeleníthető másik iránti felelősségként körvonalazódik.

Az etikai alaphelyzet és egy új genealógiai perspektíva

Lévinas *Másként, mint a lenni, avagy túl a léten* című könyvét a haláltáborokban elpusztított hatmillió áldozat, köztük szülei, apósa és testvérei emlékére írta.³⁵ Ebben a helyzetben a genealógiai kérdés elkerülhetetlen, ugyanakkor a genealógiai válasz lehetetlen. Lévinas törekvéseinek célja nem a megváltó teodícea vagy bármely más racionalizálás megfogalmazása: a gyűlölet áldozatainak értelmetlen szenvedése jóvátehetetlenül igazolás és magyarázat nélkül marad munkáiban. Az értelmezés elutasításának momentuma hasonló ahhoz, mint amikor Eichmann tárgyalásán megkérdeztek egy tanút, hogy „lát-e bármilyen értelmet Auschwitzban”. Állítólag a tanú ezt válaszolta: „Remélem, hogy soha nem fogok látni. Auschwitz-ot megérteni még rosszabb lenne, mint amilyen rossz nem érteni.”³⁶ Az Auschwitz utáni filozófiai feladat Lévinas szerint nem egy mélyebb vagy magasabb történelmi értelem megalkotása, nem a magányos egzisztencia létértelmet újraalkotó heroikus gesztusa, inkább a filozófiai értelemképzés felkavarása: a történelmet újraértelmező etikai alaphelyzet a másik tekintetében megfogalmazódó ítélet. A másik tekintetének fényében, arra válaszolva újra kell kezdeni a filozofáláshoz vezető beszélgetést. „A transzcendencia filozófiáján innen [...] és az immanencia filozófiáján túl [...] a Mással való viszony leírását javasoljuk, amely sohasem torkollik isteni vagy emberi teljességbe, és nem a történelem teljessé tétele, hanem a végtelen ideája. [...] Habár önmagamnál fogva nem kerülök kívül a történelmen, a másokban a történelemhez képest egy abszolút pontra lelek: nem azáltal, hogy egyesülök a másikkal, hanem hogy beszélgetek vele.

³⁵ LÉVINAS, Emmanuel, *Autrement qu'être ou au-delà de l'essence*, Martinus Nijhoff & La Haye, 1974.

³⁶ LLEWELYN, John, *Emmanuel Levinas. The genealogy of ethics*. London and New York, Routledge, 1995, 195.

*A történelmet azon törései barázdálják, amikor ítéletet mondanak róla. Amikor az ember valóban a Másikhoz közelít, kiszakad a történelemből.*³⁷

Schwendtner Tibor *Husserl és Heidegger. Egy filozófiai összecsapás analízise* című 2008-as könyvében részletesen és meggyőzően kifejtette, hogy a filozófiai rendszereket barázdáló töréseket meg lehet ragadni filozófiai eszközökkel, s a töréspontok kibontása új minőségét jelenti a filozofálásnak.³⁸ A rendszereket meghatározó töréseket akár egyetlen képen is lehetséges ábrázolni, mint ahogy a zseniális Maurits Cornelis Escher hozta össze egyetlen látványba az intuíció és racionalitás számára ellentmondásos és összeilleszthetetlen tereket. Lévinas azonban elengedte azt a teljességigényt, amely egyetlen síkban, tablóban hozza össze az egymásra levezethetetlen perspektívákat, s elengedte azt az igényt is, hogy a történelem totalitását kizárólag saját ittléte, önnön jelentősége, megértő kapacitása mentén értelmezze. Szerinte a történelem értelme akkor képződik, amikor a történelmi esetlegességnek végtelenül kitett másik tekintetében körvonalazódó feleletigényt nem hagyjuk válasz nélkül. Ha a történelem egészséges értelméért nem is vállalhatunk felelősséget, a felénk forduló másikkal adhatunk feleletet. Válaszunk nem a végső értelem közvetítése, hanem a másik esetlegességének elfogadása s saját esetlegességünk, személyességünk, megértő kapacitásunk mozgósításával támogatott beszélgetés.

A lévinasi filozófia egyszerre megy szembe a szubjektumfilozófiák genealógiai igényeivel, s kínál ugyanakkor újfajta genealógiai értelmezést. Az egyik oldalon elutasítja a történelemnek adható értelmet, a másik oldalon viszont új alapokra kívánja helyezni a genealógiai értelem lehetőségét. *Antigenealógiai genealógiát* alkot, amennyiben elutasítja a hagyományos üdvtörténeti narratívákat, elutasítja a primér szubjektív értelemadást, felvázolja azonban egy etikai értelemadás lehetőségét. Az értelemadó nem én magam vagyok, az értelemadás nem teljességre törrő magányos aktus, hanem a másikkal adott válasz, gyakorlati helytállás, értelemadó cselekvés.

De vajon nevezhető-e még e történelemhez való viszonyulás genealógiainak? A Schwendtner Tibor által összefoglalt genealógiai szempontokat figyelembe véve számos olyan vonást fedezhetünk fel a lévinasi gondolkodásban, amely genealógiainak tekinthető. Nietzschehez, Husserlhez és Heideggerhez hasonlóan *Lévinas is történelmi önmegismerésre törekedett, ő is kifejezetten gyakorlati céllal.*³⁹ A jövőbeli cselekvés új előfeltételeit ő is az *aktuális normatív rend történeti eredetének feltárása* révén próbálta kialakítani. Mikor a nyugati gondolkodástörténetet motiváló teljességigény és a totalitárius háborús logika összefüggésére reflektált, tulajdonképpen a saját

³⁷ LÉVINAS, *TV*, 35.

³⁸ SCHWENDTNER Tibor, *Husserl és Heidegger. Egy filozófiai összecsapás analízise*, Budapest, L'Harmattan – Magyar Daseinanalitikai Egyesület, 2008, 263.

³⁹ „Elmélet és gyakorlat hagyományos szembeállása felszámolódik a metafizikai transzcendencia talaján, ahol az abszolút mással vagy igazsággal létesül viszony, és aminek az etika a királyi útja”. LÉVINAS, *TV*, 12.

korában kulmináló események eredetét kutatta. E gondolkodástörténeti reflexiót egy új típusú alaptapasztalat *fenomenológiai leírása* tette lehetővé. A filozófiai örökséget meghatározó teljességigénnyel szemben a történelmi értelemképzés új lehetőségeit nyitotta meg a teljességet megtörő idegentapasztalat eredetiségének fenomenológiai kifejtésén keresztül. Az új alaptapasztalat a sajátunkhoz képest egészen másféle perspektívákat nyit meg, s a történelemnek kitett másikkal való beszélgetésben zajló új értelemképzés lehetővé teheti, hogy az életünket meghatározó szellemi döntésekhez másképp, szabadabban viszonyuljunk, s hogy új döntéshelyzetekbe kerüljünk. Nietzschehez hasonlóan Lévinas is „azért hátrált, hogy nagy ugrásra legyen képes”,⁴⁰ a nyugati ontológiákban a kezdeteknél evidensnek tűnő teljességigény megkérdőjelezésétől megpróbált eljutni az értelemképzés új modelljéig, megnyitva a filozofálás s a történelemtől való gondolkodás új lehetőségeit. Véleményem szerint a Schwendtner Tibor által összegzett genealógiai szempontok majd mindegyike érvényes a lévinasi történelemértelmezésre is, miközben Lévinas bizonyos értelemben túl is lép a szubjektum szabadságát kiindulópontnak tekintő genealógiai szemléleten. Nem tünteti el a szubjektumot, az eredet és önazonosság kérdéseit történelemértelmezéséből, mint ahogy Foucault tette, de a szubjektív tapasztalást, a szabadságot és személyes felelőséget új történelmi perspektívába helyezi. A foucault-i értelmezésben a genealógusnak csak az a dolga, hogy rezignálatlan dokumentálja az eredet- és azonosságnélküliséget, s az író emberek között is „kétségkívül sokan vannak, akik azért írnak, hogy többé ne legyen arcuk”.⁴¹ Lévinasnál az értelem születése elválaszthatatlan a másik arcának felbukkanásától, a másik személyes megnyilvánulásától. S nemcsak a másik arca, de a saját arc vállalása is konstitutív szerepet tölt be filozófiájában: nemcsak frontként, felületként van jelen, hanem meg van szólítva, kérdőre van vonva. Az én elkerülhetetlenül apologikus vonásokat is hordoz, hiszen a másoknak való válaszadás folyamatában képződik és bontakozik ki alanyiségének bensősége. Az öntapasztalással, önértelmezéssel együtt járó apológiát azonban át lehet fordítani hiteles jelenlétbe. A szubjektum nemcsak önmaga számára lehet *itt és jelen*, de felfüggesztve a menekülést és védekezést a másik hívására is azt tudja válaszolni: *itt vagyok*. A szabad egzisztenciának nemcsak arra van lehetősége, hogy önnön történelmi esetlegességét válassza, de a megszólító másik esendősége, a megszólított helyzet esetlegessége is rá van bízva. Szabadsága a megszólítottásra adott feleletben vagy a felelettől való kitérésben körvonalazódik.

⁴⁰ NIETZSCHE, F., *A morál genealógiájához*. Ford. Vásárhelyi Szabó László, Comitatus, Veszprém, 1998. 138.

⁴¹ FOUCAULT, Michael. A tudás archeológiája. Ford. Perczel István. Atlantisz, Bp., 2001 27.